

Юрій Ходико,

аспірант кафедри цивільного права № 1
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого

МОРСЬКІ СУДНА ТА СУДНА ВНУТРІШНЬОГО ПЛАВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ІПОТЕЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті розглядається питання особливостей іпотеки морських суден та суден внутрішнього плавання. Проаналізовано українське законодавство, історичний досвід. Запропоновано внесення доповнень до чинного законодавства.

Ключові слова: іпотека, морські судна, судна внутрішнього плавання, об'єкти іпотечних правовідносин.

Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 181 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) [1] режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації. В доктрині цивільного права вказане положення закріпилося як **«нерухомість у силу закону»**. Існування даної категорії як суто юридичної правової фікції пов'язується із забезпеченням особливого цивільного обороту окремих об'єктів цивільних прав шляхом встановлення відповідного правового режиму.

Можна сказати, що глибокому науково-теоретичному дослідженню іпотеки морських суден та суден внутрішнього плавання увага майже не приділялася. Про це свідчать як рівень наукових досліджень, так і розробленість законодавства в цій сфері. Хоча слід зазначити, що іпотека морських суден відома вже давно. Про віднесення досліджуваних об'єктів до «нерухомих у силу закону», що визначає їх особливості в заставних правовідносинах, зазначав ще А. С. Звоницький: «В особливому положенні при закладі знаходяться річкові та морські судна. Тоді як будівлі, будучи за своєю сутністю майном нерухомим, за певних умов долучають до юридично

рухомих, судна, навпаки, є за своєю сутністю рухомим майном, але мають деякі юридичні властивості нерухомих»[1].

Дослідженням проблематики іпотеки таких об'єктів, як морські судна, судна внутрішнього плавання займалися, зокрема, такі науковці, як М. В. Абрамова [2], Д. А. Пенцов [3], П. А. Фалісєв [4], О. О. Нігрєєва [5], А. А. Шашорін [6], дореволюційних цивілістів: А. С. Звоницький [7], Г. Ф. Шершеневич [8] тощо.

Метою даної статті є розгляд питання щодо можливості та особливостей іпотеки морських суден та суден внутрішнього плавання з точки зору їх юридичної природи, шляхом здійснення аналізу чинного законодавства, теоретичних положень наукової літератури з позицій наукової обґрунтованості та практичної доцільності.

Визнання рухомих речей за своїми фізичними властивостями юридично нерухомими — «нерухомими в силу закону», має своєю основною метою поширення на вказані об'єкти правового режиму, передбаченого для фізично нерухомих речей. Це пов'язується з *їх особливою економічною цінністю, великою вартістю*, що вимагає особливого порядку реєстрації та контролю (не менш ніж щодо нерухомої за своєю природою речі), який забезпечує індивідуалізацію вказаних об'єктів. Таку думку в доктрині цивільного права слід вважати вже як загальноприйняту [9].

Нерухомими в силу закону, тобто тими, на які поширено режим нерухомої речі, слід розуміти об'єкти цивільних прав, які, на відміну від просто нерухомих речей (абз. 1 ч. 1 ст. 181 ЦК України), відрізняються тим, що у вказаних об'єктів відсутня така фізична ознака, як міцний зв'язок із земельною ділянкою, що проявляється у неможливості їх вільного переміщення у просторі без їх пошкодження або знецінення. Вказаним об'єктам (нерухомих у силу закону) притаманний лише такий, як у речей, які є фізично нерухомими, правовий режим.

Головною та єдиною визначальною умовою, яка дає підстави говорити про поширення правового режиму нерухомості на морські судна та судна

внутрішнього плавання — визнання їх «нерухомими в силу закону» — є державна реєстрація, а саме державна реєстрація прав у реєстрі нерухомих речей. «Сам по собі факт створення судна, космічного або транспортного об'єкта ще не означає, що на це майно автоматично поширюються норми, які визначають правовий режим нерухомості» [10]. Такими вони стають лише в тому випадку, якщо права на них зареєстровані в державному реєстрі прав на нерухомі речі. В даному разі слід акцентувати увагу на тому, що в силу абз. 2 ч. 1 ст. 181 ЦК України такі об'єкти не стають «нерухомими в силу закону», а лише визначається, *які об'єкти можуть бути визнані як такі, на які поширено правовий режим нерухомості* (цей перелік об'єктів не є вичерпним), та умова визнання їх такими.

Є думка М. В. Абрамової, що «визнання морських суден нерухомістю, поширення на ці об'єкти правового режиму іпотеки, визначається тим, що ці об'єкти відповідають двом основним вимогам, які пред'являються до нерухомості — зв'язок з землею та невідповідність шкоди при їх переміщенні. Критерій «зв'язок з землею» означає, що без такого зв'язку з землею дані об'єкти не можуть використовуватися за призначенням та експлуатуватися. Критерій «невідповідність шкоди при переміщенні» буде вважатися достатнім за невідповідності шкоди, що завдається призначенню майна при вилученні майна із звичного середовища використання та експлуатації, а не за простого переміщення» [11]. З вказаною позицією не можна погодитися, оскільки законодавець чітко визначає критерій — потрібен *міцний зв'язок із землею*, переміщення яких є неможливим без невідповідної шкоди їх призначенню. Особливістю «нерухомих у силу закону» об'єктів, на відміну від нерухомих речей, є те, що вони саме не мають фізичної ознаки («міцного зв'язку із землею») — є фізично рухомими, щодо них лише встановлюється правовий режим, який характерний для нерухомих речей, які такими є за своїми фізичними властивостями (зокрема йдеться про державну реєстрацію, як правовий засіб формування останнього).

У контексті розглядуваного питання іпотеки важливе значення має проблема, пов'язана з визначенням самого поняття морського судна та судна внутрішнього плавання, оскільки воно надає можливість визначити сутність того майна, щодо якого можливе встановлення іпотеки — її об'єкт. При цьому слід зазначити, що як у науці, так і в законодавстві (як національному, так і міжнародному) не дається однозначного розуміння вказаних об'єктів.

Розглядаючи поняття, що охоплюється термінами «морське судно» та «судно внутрішнього плавання», слід вирізнити два види суден — морські та судна внутрішнього плавання. Спочатку розглянемо, що слід у даному разі розуміти взагалі під «судном». Визначення вказаного терміна слід розглядати виключно у сфері, пов'язаній з морським правом, оскільки аналогічний застосовується до повітряних об'єктів — суден.

У морському законодавстві України, зокрема у ст. 15 Кодексу торговельного мореплавства України (далі — КТМ України) дається визначення не судна, а торговельного судна, що означає *самохідну чи несамохідну плавучу споруду*, що використовується: 1) для перевезення вантажів, пасажирів, багажу і пошти, для рибного чи іншого морського промислу, розвідки і добування корисних копалин, рятування людей і суден, що зазнають лиха на морі, буксирування інших суден та плавучих об'єктів, здійснення гідротехнічних робіт чи піднімання майна, що затонуло в морі; 2) для несення спеціальної державної служби (охорона промислів, санітарна і карантинна служби, захист моря від забруднення тощо); 3) для наукових, навчальних і культурних цілей; 4) для спорту; 5) для інших цілей. Дане визначення не надає чіткого розуміння судна, оскільки більшою мірою визначає перелік цілей, для яких може використовуватися вказане судно. Особливістю судна буде лише те, що це є *«самохідна чи несамохідна плавуча споруда»*. У вказаному словосполученні привертає увагу те, що судном може бути лише «плаваюча споруда». Тобто йдеться про штучно і цілеспрямовано створений об'єкт, а не якийсь природний предмет, який не

тільки обов'язково повинен знаходитися на плаву в даний момент, а й бути призначеним для плавання [12].

У міжнародно-правових актах також є спроби надати визначення терміна «судно». Так, відповідно до п. а) Правила 3 («Загальні визначення») Конвенції про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі 1972 р., судно означає всі види плавучих засобів, включаючи неводотонажні судна і гідролітаки, що використовуються або які можуть бути використані як засоби пересування водою. Отже, за цією Конвенцією *судно можна визначити як засіб пересування водою.*

Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 р. в п. г) визначає морське судно як судно інше ніж ті, які плавають винятково у внутрішніх водах, у межах захищених вод чи у безпосередній до них близькості або в районах дії портових правил. Вищевикладене надає можливість відмежувати морське судно від суден внутрішнього плавання, що полягає у його призначенні для використання його більшою мірою за межами внутрішніх вод держави.

Г. Ф. Шершеневич характеризує морське торгове судно як «особое сооружение, способное держаться на и передвигаться по воде и предназначенное служить средством осуществления морского промысла» [13]. М. В. Абрамова під морським судном розуміє «самохідну або несамохідну плаваючу споруду, що призначена для експлуатації в морському середовищі, використовується чи збудована для використання в цілях торговельного мореплавства, знаходиться під юрисдикцією та контролем відповідної держави, зареєстроване як морське судно у відповідному судовому реєстрі та відповідає вимогам, що пред'являються до суден» [14].

Отже, під судном у морському праві слід розуміти *самохідну чи несамохідну плаваючу споруду, яка використовується як засіб пересування водою у відповідних цілях.*

Частина 4 ст. 182 ЦК України визначає, що порядок проведення державної реєстрації прав на нерухомість та підстави відмови в ній

встановлюються законом. Реєстрація морських суден та суден внутрішнього плавання регулюється відповідно до статей 26, 27 КТМ України та Конвенції про умови реєстрації суден (07.02.1986 р.), Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV.

Реєстрація морських суден та суден внутрішнього плавання, що регулюється відповідно до статей 26, 27 КТМ України та Конвенції про умови реєстрації суден, за своєю юридичною природою є лише спеціальною реєстрацією, а не реєстрацією прав на нерухоме майно, тобто реєстрацією, яка за своїми правовими наслідками породжує правовий режим нерухомості морських суден та суден внутрішнього плавання. Державна реєстрація вказаних об'єктів за чинним законодавством визначає приналежність судна до тієї чи іншої держави, під юрисдикцією якої воно буде знаходитися.

Спеціальний Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» у ч. 2 ст. 2 чітко визначає, що дія цього закону *не поширюється* на державну реєстрацію прав на повітряні та *морські судна, судна внутрішнього плавання*, космічні об'єкти та інші об'єкти цивільних прав, *на які законом поширено правовий режим нерухомої речі*. Отже, вказаний закон застосовується лише до нерухомих речей, які є такими тільки за своїми фізичними властивостями.

Підсумовуючи все вищевикладене про морські судна та судна внутрішнього плавання слід зазначити, що за чинним законодавством вказані об'єкти не можуть на даний час розглядатися як об'єкти, на які поширено правовий режим нерухомої речі відповідно до вимог абз. 2 ч. 1 ст. 181 та ч. 1 ст. 182 ЦК України. А отже, якщо вони не є «нерухомими в силу закону», то і розглядатися як предмет іпотеки не можуть, оскільки відсутня реєстрація на них прав як на об'єкти нерухомості, а існує лише та, яка має спеціальний (обліковий) характер і не передбачає з моменту її проведення поширення правового режиму нерухомості.

Фактично в Україні склалася така ситуація, коли *de facto* можливість використовувати морські судна та судна внутрішнього плавання для забезпечення виконання зобов'язань шляхом передачі їх в іпотеку (а не заставу) є, але *de jure* це неможливо, оскільки відсутня система державної реєстрації прав на вказані об'єкти для визнання їх «нерухомими в силу закону».

Хоча в даному разі є цікавим і, вважаємо, що підлягає ґрунтовному аналізу абз. 2 ст. 1 Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 р. № 898-IV, в якому вказується, що *застава* повітряних та морських суден, суден внутрішнього плавання, космічних об'єктів *регулюється за правилами, визначеними цим Законом*. У даному разі є цікавим і не відповідає вимогам абз. 2 ч. 1 ст. 181 ЦК України фраза *застава... регулюється за правилами, визначеними цим Законом*. Така норма дає підстави робити висновок, що законодавець, не враховуючи вимог ЦК України, шляхом внесення змін до Закону України «Про іпотеку» поширив на морські судна та судна внутрішнього плавання правовий режим нерухомості. Але таке положення може бути виключно тимчасовим, є нежиттєздатним та не відображає всю ту мету, з якою встановлюється правовий режим нерухомості на рухомі речі, що закладався в ЦК України та формувався в доктрині цивільного права. Оскільки такий правовий засіб, як державна реєстрація прав на об'єкт є основою, фундаментом у формуванні всього правового режиму нерухомості, останній без неї як такий втрачає всю свою сутність.

До того часу, поки така реєстрація не здійснюється, вказані об'єкти слід розглядати як рухомі речі і цивільний оборот цих об'єктів повинен здійснюватися за правилами, передбаченими для рухомих речей, з урахуванням їх специфіки як об'єктів. Іпотека морських суден та суден внутрішнього плавання здійснюватися ефективно відповідно до положень Закону України «Про іпотеку» не може, оскільки реалізація відповідного механізму до моменту формування реєстру об'єктів, на які поширено

правовий режим нерухомості («нерухомі в силу закону»), вбачається неможливою.

Актуальним у контексті іпотеки об'єктів, на які поширено правовий режим нерухомості, є питання ***іпотеки морського судна та судна внутрішнього плавання, що будуються.***

У свій час ще Г. Ф. Шершеневич зазначав, що питання іпотеки морських суден, що будуються, «зокрема вирішується позитивно у Франції, в Німеччині — негативно. З точки зору нашого законодавця, що вимагає від заставодержателя права власності, слід визнати, що застава судна, яке будується з матеріалів заводу, не може бути дозволена; не можна також визнати силу застави судна, що будується з матеріалів, які належать замовникові, оскільки для дійсності застави рухомості потрібна передача речі кредитору, що є немислимим у даному випадку» [15].

Так, для того щоб передати об'єкт в іпотеку, він повинен відповідати всім умовам, передбаченим ст. 5 Закону України «Про іпотеку», в першу чергу на нього потрібно мати право власності. В даному разі — об'єктом є судно, що будується, а точніше, судна ще фізично немає, є лише матеріал, з якого воно будується. Логічно постає питання: «Як і за ким визнається право власності на судно, що будується»?

Слід зазначити, що спеціального нормативно-правового акта, який би регулював в Україні порядок реєстрації прав на судна, що будуються, немає, а також Порядок ведення Державного судового реєстру України і Суднової книги України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.1997 р. № 1069 такого порядку не визначає. Хоча слід вказати, що регулювання даного питання знайшло своє відображення в міжнародних правових актах, зокрема в Міжнародній конвенції стосовно реєстрації прав на судна, що будуються, від 27.05.1967 р.

Стаття 3 зазначеної Конвенції визначає, що реєстрація прав на судно, прийняте до будівництва, або судна, що будується, може здійснюватися з моменту підписання договору про будівництво або з моменту заявлення

суднобудівника про те, що він вирішив будувати судно за власний кошт. Втім національним законодавством може бути передбачено, що реєстрація прав на судно, що будується, здійснюється з моменту закладення кіля або виконання інших рівнозначних робіт по будівництву судна, в тому місті, де судно повинно бути спущене на воду. Також відповідно до ст. 7 цієї самої Конвенції національне законодавство може передбачати, що зареєстровані права на судно, що будується, поширюються на обладнання, машини та апаратуру, що знаходиться на площадці верфі та за своїм маркуванням та іншими ознаками вказує, що вони будуть використані при будівництві судна.

У даному разі при іпотеці судна, що будується, важливо визначити, як реалізовувати вимоги п. 3 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про іпотеку», про те, що предмет іпотеки повинен бути описаний у спосіб, достатній для його ідентифікації, та/або зазначені його реєстраційні дані. Ця ідентифікація можлива лише за даними, які визначаються в реєстрі реєстрації прав на судно, що будується. Оскільки для того, щоб зареєструвати право власності на об'єкт слід спочатку ідентифікувати цей об'єкт, за допомогою певних ознак.

Прикладом ознак, за якими може бути проведена ідентифікація морських суден та суден внутрішнього плавання, що будуються, може стати законодавство Російської Федерації. Зокрема в п. 77 Правил реєстрації суден та прав на них в морських торговельних портах, затверджених наказом Міністерства транспорту Російської Федерації від 21.07.2006 р. № 87, для реєстрації судна, що будується, до реєстру заносяться такі відомості: 1) назва судна (якщо воно є); 2) місце, де здійснюється будівництво судна, найменування судобудівної організації; 3) будівельний («построечный») номер; 4) довжина кіля та інші технічні дані про судно; 5) тип судна; 6) реєстраційний номер. Також до договору іпотеки повинен як додаток бути договір на будівництво судна, за умови, що його не буде суднобудівельна організація за власний кошт.

Тільки за наявності ідентифікації судна як предмета, що будується, воно може бути предане в іпотеку. Крім того, оскільки як такого, фізично, судна ще немає, то до нього можуть бути застосовані положення про іпотеку, які регулюють питання іпотеки об'єкта незавершеного будівництва. В даному разі предметом за договором іпотеки може бути, виходячи з аналізу ч. 3 ст. 3 та ч. 1 ст. 16 Закону України «Про іпотеку», як саме судно, що будується, так і майнові права на нерухомість, будівництво якої незавершено.

Отже, враховуючи вищевикладене, судно, що будується, може розглядатися як предмет іпотеки, але за умови, що воно буде зареєстроване в реєстрі прав на судна, що будуються.

Як загальний підсумок, вважаємо, що в рамках існування правової фікції «нерухомих у силу закону» речей, та з метою її практичної реалізації необхідно прийняти відповідний закон на виконання абз. 2 ч. 1 ст. 181 ЦК України. Але найбільш вдалими, на нашу думку, та простішим, є внесення доповнень до чинного Порядку ведення Державного судового реєстру України і Суднової книги України з метою створення єдиного реєстру. Наявність єдиного реєстру для морських суден та суден внутрішнього плавання повною мірою відповідає вимогам цивільного обороту. В свою чергу, множинність реєстрів теоретично може за собою потягнути плутанину — який реєстр і що в ньому реєструється. В даному єдиному реєстрі суден слід реєструвати: 1) судно; 2) права на судно — як на те, що будується, так і на вже збудоване; 3) в реєстрі також підлягають реєстрації всі обтяження, включаючи іпотеку. Реєстрація судна або судна, що будується, має своїм наслідком в рамках вимог абз. 2 ч. 1 ст. 181 ЦК України, поширення на нього правового режиму нерухомості — визнання його «нерухомою в силу закону» річчю.

ПРИМІТКИ

1. Звоницкий А. С. О залоге по русскому праву / А. С. Звоницкий. — К. : СПб., Изд. Книгопродавца Н.Я. Оглоблина, 1912. — 401 с.

2. Абрамова М. В. Ипотека морских судов, воздушных судов, космических объектов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. В. Абрамова ; Московская гос. юрид. академия ; науч. кер. В. П. Мозолин. — М., 2003. — 198 с.

3. Пенцов Д. А. Морской залог, удержание и ипотека судов по законодательству Российской Федерации / Д. А. Пенцов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2005. — № 5. — С. 19—35.

4. Фалилеев П. А. Регулирование ипотеки морских судов по законодательству России, зарубежных стран и международным договорам : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.03 / Петр Анатольевич Фалилеев. — М., 1996. — 24 с.

5. Нігреєва О. Щодо питання законодавчого вдосконалення деяких аспектів правового регулювання іпотеки морського судна в Україні / О. Нігреєва // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матер. XIII регіон. наук.-практ. конф. (8—9 лют. 2007 р.). — Л. : ЛДУ, 2007. — С. 319—321.

6. Шашорин А. А. Ипотека морских судов и морской залог / О. Шашорин // Закон. — 2006. — № 12. — С. 46—54.

7. Звоницкий А. С. Знач. праця.

8. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Вексельное право. Морское право : монография / Г. Ф. Шершеневич. — 4-е изд. — СПб. : Изд. Бр. Башмаковых, 1909. — Т. 3. — 450 с.

9. Брагинский М. И. Договорное право. Книга вторая: Договора о передаче имущества / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М. : Статут, 2000. — С. 205—206.

10. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — С. 105.

11. Абрамова М. В. Знач. праця. — С. 5—6.

12. Шемякін О. М. До питання тлумачення терміна «судно» у морському праві / О. М. Шемякін // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О., 2003. — Вип. 17. — С. 122—125.

13. Шершеневич Г. Ф. Зазнач. праця. — С. 252.

14. Абрамова М. В. Зазнач. праця. — С. 6.

15. Шершеневич Г. Ф. Зазнач. праця. — С. 271.

Ходыко Юрий. Морские суда, суда внутреннего плавания как объект ипотечных правоотношений.

В статье рассматривается вопрос особенностей ипотеки морских судов, судов внутреннего плавания. Проанализировано украинское законодательство, исторический опыт. Предложено внесение дополнений в действующее законодательство.

Ключевые слова: ипотека, морские суда, суда внутреннего плавания, объекты ипотечных отношений.

Khodyko Yuriy. Naval ships and ships of inland navigation as an object of legal mortgage.

In the article the author examines a question of mortgage naval ships and ships of inland navigation. The Ukrainian legislation, historical experience analyse in relation to the outlined question. Proposed introduction of amendments to existing legislation.

Key words: mortgage, naval ships, ships of inland navigation, object of legal mortgage.